

Recenzie

Jiří Horák: Dechristianizace českých zemí. Sekularizace jako záměr

Olomouc: Univerzita Palackého, 2016, 220 s. ISBN 978-80-244-4936-4

Univerzita Palackého v Olomouci vydala monografiu, ktorá je knižným spracovaním dizertačnej práce *Jiřího Horáka*. Kniha nesie názov *Dechristianizace českých zemí* s podtitulom *Sekularizace jako záměr* a spolu s ambíciou prispieť k českej sociológii náboženstva predstavuje predovšetkým snahu autora objasniť príčiny nízkeho podielu katolíckych, resp. kresťanských veriacich v Českej republike. Nielen religiozita českého obyvateľstva, ale aj miera jeho participácie na tradičných náboženských obradoch vykazujú v rôznych výskumoch nízku úroveň, čím radia Českú republiku v očiach viacerých autorov medzi najateistickejšie krajiny vôbec. Ide o reflexiu, ktorú hneď v úvode publikácie Horák predkladá a od ktorej sa následne odvíja, okrem iného, aj pri stanovovaní hlavného cieľa svojej práce. Tým je prispieť k objasneniu nízkej miery katolíckej religiozity v Českej republike, a to najmä s dôrazom na spoločenské a politické konflikty odohrávajúce sa v priebehu 19. storočia. Okrem tohto je vedľajším cieľom autora snaha zdôvodniť význam aktívnych snáh jednotlivcov a skupín, ktoré sa o sekularizáciu usilujú, alebo jej naopak bránia.

Pri definovaní náboženstva sa stavia Horák na stranu substanciálnych teórií a náboženstvo vníma ako vieru v personálne ponímaného Boha. Z úvodu vyplýva, že pokiaľ ide o analýzu religiozity v rámci Českej republiky, používa pojmy sekularizácia a dekristianizácia synonymicky. Píše, že v podmienkach Európy predstavuje pojem sekularizácia do značnej miery sekularizáciu tradičnej cirkevnej religiozity, čo znamená, že sekularizácia náboženstva vymedzeného v predpokladoch substanciálnej definície sa tak prekrýva s pojmom dekristianizácia. Na základe toho dospieva k záveru, že pri analýze sekularizácie českej spoločnosti je vhodnejšie používať pojem dekristianizácia. Takýmto chápaním a následnou formuláciou oboch pojmov reflektuje Horák to, že v modernej európskej (rovnako tak českej) spoločnosti nie sme ani tak svedkami straty nábožnosti – t. j. sekularizácie, ale skôr ústupu vplyvu tradičných cirkví na obyvateľov a z toho vyplývajúceho poklesu takejto cirkevnej religiozity, čiže dekristianizácie.

Keďže kniha má svoj základ v dizertačnej práci a jej autor ponechal pôvodné, pomerne bohaté členenie kapitol v nezmenenej podobe medzi oboma prácami (s výnimkou dodatku), nie je v nich po štylistickej a ani obsahovej stránke žiaden rozdiel. Kniha pôsobí po formálnej stránke priveľmi „rozkúskovane“, čo má miestami negatívny vplyv na plynulú súvislosť textu pri jeho čítaní. Aj napriek svojim ôsmim kapitolám je publikácia *Dechristianizace českých zemí* po obsahovej stránke rozdelená do dvoch základných častí. Prvá časť predsta-

vuje na jednej strane teoretické zhrnutie hlavných sekularizačných téz, na druhej strane ich kritiku pomocou hlavných bodov desekularizačných teórií, ktoré predchádzajúcu tézu neodvratnej sekularizácie revidujú. Ide o časť knihy, ktorú by sme mohli nazvať aj stručnou rekapituláciou už dôverne známych informácií, pokiaľ ide o sociológiu náboženstva. Horák tu pomerne zjednodušeným spôsobom načrtáva základné tézy autorov, ktorých považuje za zakladateľov sekularizačnej tézy. Vychádzajúc z Durkheima a Webera, ide o Bryana Wilsona, Petera L. Bergera a Thomasa Luckmanna a nakoniec Steave Brucea. Za hlavné črty sekularizačnej tézy, ktoré autor na viacerých miestach zdôrazňuje a o ktoré sa jej tvorcovia opierajú, sú v knihe považované najmä postupujúca modernizácia spoločnosti a s ňou spojená racionalizácia. Z knihy je zrejmé, že Horák odmieta dané procesy modernizácie a racionalizácie označiť za hlavné príčiny sekularizácie, a to nielen v Českej republike, ale aj v Európe. Rovnako tak je zrejmé jeho stotožnenie sa s postojmi cirkevného historika Huga McLeoda, podľa ktorého je sekularizácia v Európe výsledkom ideového boja, v ktorom sa veľký počet ľudí všetkými silami o sekularizáciu priamo usiloval. Takto chápaná sekularizácia potom stráca charakter neosobného procesu, ale stáva sa (prinajmenšom sčasti) zámerným procesom. Z toho vyplýva, že autor sám sa zaraďuje k zástancom revízie sekularizačnej tézy a v tomto duchu následne podrobuje sekularizačnú teóriu kritike so zámerom poukázať na jej hlavné nedostatky. Podľa vlastných slov predkladá dôkazy o rastúcom význame náboženstva v moderných spoločnostiach, vychádzajúce predovšetkým z koncepcie Gillesa Kepela a opierajúce sa o koncepcie sociológov kritizujúcich sekularizačnú teóriu, ako sú Rodney Stark, José Casanova alebo David Martin. To znamená, že spomínané „podrobenie sekularizačnej teórie kritike“ je tak v podmienkach Horákovej práce iba stručným zhrnutím už všeobecne známej kritiky. Po tom, ako sú čitateľovi v zjednodušenej forme predstreté základné body jednotlivých teórií spomínaných kritikov, formuluje autor na ich základe hlavné nedostatky sekularizačnej tézy, s ktorými ďalej pracuje. Ide o štyri body, ktorými sú nejasné vymedzenie sekularizácie ako pojmu (1), implicitný predpoklad o tom, že náboženstvo prežívalo v minulosti svoj „zlatý vek“ (2), explicitný predpoklad o racionalizácii spôsobujúcej pokles religiozity spoločnosti (3) a nakoniec nazeranie na sekularizáciu ako na nezamýšľaný dôsledok modernizačných procesov prebiehajúcich v spoločnosti (4). Pri vplyve racionalizácie a modernizácie na religiozitu, resp. na jej nevyhnutný pokles by sa dalo s Horákom určite súhlasiť, pretože na podobných myšlienkach sa zakladajú viac-menej všetky teórie, či už vytrácajúce alebo revidujúce sekularizačnú tézu. Rovnako tak môžeme súhlasiť aj s poukázaním na nejasné vymedzenie pojmu sekularizácia. Neurčité vymedzenie pojmu sekularizácia ide ruka v ruku s tým, ako chápeme a následne definujeme pojem náboženstvo, pretože voľba definície, akou sa náboženstvo vymedzí, môže výrazným spôsobom

ovplyvniť interpretáciu situácie a vývoja náboženstva v spoločnosti. Na druhej strane pri ostatnom tvrdení o „zlatom veku“ náboženstva, presnejšie pri Horákovej snahe o jeho vyvrátenie, by sme mohli prinajmenšom polemizovať. Autor sa síce opiera o teórie Rodneyho Starka a Hugha McLeoda, ale následne sa im vo svojej knihe venuje iba na necelých štyroch stranách (s. 74-77) a nijakým spôsobom nedáva čitateľovi priestor na ich hlbšie priblíženie (napr. odkazom na výskumy, ktoré by toto tvrdenie potvrdzovali).

V druhej časti knihy, ktorá by na základe autorových vyjadrení mala predstavovať kľúčovú časť publikácie, je snaha objasniť niektoré z historických príčin dekristianizácie českej spoločnosti. V úvode vyjadruje nesúhlas s názorom, že k sekularizácii dochádza automaticky popri modernizačných a racionalizačných procesoch prebiehajúcich v spoločnosti. Za základný nedostatok sekularizačnej tézy tak považuje absenciu akejkoľvek reflexie aktívnych snáh jednotlivcov a skupín, či už podporujúcich, alebo brániacich proces sekularizácie. Explicítne tvrdenie o sekularizácii ako o zámernom procese, v ktorom individuálne snahy a aktívne pričinenie zámerne konajúcich aktérov nemajú na ňu žiaden vplyv, sa tak stáva východiskovým bodom Horákovej práce. Formuluje hypotézu, že sekularizácia spoločnosti nie je nevyhnutná a že relatívnu dekristianizáciu jednotlivých regiónov je do značnej miery možné objasniť cez ideologické strety – tzv. kritické okamihy, ktoré dlhodobo formujú vzťah významných spoločenských skupín a jednotlivcov k cirkvám, resp. k náboženstvu. K potvrdeniu svojej hypotézy chce dospieť za pomoci pôvodne ekonomického analytického nástroja nazývaného path dependence, spočívajúceho v analýze spoločenských a politických podmienok. Path dependence, stručne povedané, znamená, že na histórii záleží¹. Výber tejto metódy odôvodňuje Horák jednak stotožnením sa s názormi historických sociológov (Ch. Tilly, M. Somersová a i.), podľa ktorých je adekvátne vysvetlenie väčšiny zásadných spoločenských fenoménov možné iba v termínoch path dependence, ale aj tvrdením, že ak chceme analyzovať príčiny sekularizácie (v jeho prípade dekristianizácie) v akejkoľvek krajine, čiže aj v Českej republike, je nutné sa zamerať najmä na historický charakter vzťahu medzi štátom a (katolíckou) cirkvou, a to v období transformácie tradičnej spoločnosti na modernú. A keďže na dekristianizáciu Českej republiky nazerá cez optiku vývoja spomínaných historických vzťahov, predstavuje ona pre neho práve jeden z takýchto zásadných fenoménov, ktorý je možné najlepšie vysvetliť pomocou koncepcie path dependence.

Ako vyplýva nielen z úvodu knihy, ale aj zo stanovenia cieľa, autor sa zameriava na analýzu tých zmien, ktoré nastali v 19. storočí a ktoré boli podľa neho kľúčové najmä pre ďalší vývoj religiozity. S prihliadnutím na koncepciu

¹ „Zhruba povedané, systém vykazuje path dependence vtedy, ak predchádzajúce fázy systému ovplyvnili tie neskoršie – vrátane (avšak vôbec nie obmedzene) čohokoľvek, čo možno interpretovať ako „dlhodobý“ alebo „konečný“ výsledok systému. Inými slovami path dependence je synonymom so zásadou, že „na minulosti záleží“. (Setterfield 2008: 4)

path dependence formuluje Horák tieto zmeny ako kľúčové, tzv. kritické okamihy, ktoré dlhodobo ovplyvnili charakter a mieru českej cirkevnej religiozity. Za dané kritické okamihy považuje najmä profiláciu českého národného, liberálneho a robotníckeho hnutia, v ktorých boli dlhodobo formulované vzťahy významných spoločenských skupín a jednotlivcov ku katolíckej cirkvi. V súlade s path dependence je pre tieto kritické okamihy nesené v duchu ideologických a politických konfliktov charakteristické, že nemuseli nutne nastať v tej podobe, v akej nastali, keby sa odohrali v inej dobe. Pri ich analýze sa následne zameriava na to, ako sa v jednotlivých hnutiach presadzovali protikatolícke, resp. protikresťanské tendencie, čo malo za následok tzv. „vedomú“ sekularizáciu krajiny. Dozvedáme sa, že všetky tri hnutia získali svoj antiklerikálny charakter práve v kritickom okamihu svojej ideologickej a politickej profilácie, za ktorý Horák označuje alianciu „nemeckého absolutistického trónu a oltára“. Za hlavné príčiny českej dekristianizácie označuje autor protikatolícky charakter národného hnutia, podporu absolutistického režimu liberálnym hnutím a tiež neschopnosť cirkvi čeliť šíriacej sa socialistickej ideológii v období profilácie robotníckeho hnutia. Ďalšiu príčinu dekristianizácie českej spoločnosti vidí vo výbere slávnych momentov a hrdinov českej histórie, ktoré stotožnili české národné hnutie s hnutím husitským. Tento „výber“ urobený Františkom Palackým interpretoval dejiny českého národa ako dejiny boja proti rímskemu katolicizmu. Za významnú (ak nie hlavnú) súčasť národnej agitácie považuje Horák kultúru, ktorá čerpala z husitského mýtu a väčšinou ovplyvňovala českú spoločnosť v protikatolíckom duchu. Je dôležité zdôrazniť, že autor sa vo svojej analýze dekristianizácie nezameriava na Českú republiku ako na jeden celok, ako by sa spočiatku mohlo zdať, ale naopak, nezabúda rozlíšiť medzi dekristianizáciou v Čechách a na Morave, ktorá je, ako je zjavné aj z rôznych výskumov², odlišná. Existenciu týchto rozdielov, resp. iný model vývoja religiozity a následnej sekularizácie na Morave vysvetľuje pomocou rozdielneho formovania kľúčového národného hnutia, ktoré bolo v 19. storočí na Morave spočiatku formované v katolíckom duchu. Inak povedané, procesy liberalizácie a vytlačania cirkvi z verejného priestoru, ktoré v národnom hnutí prebiehali, boli na území Moravy podstatne slabšie ako v Čechách, čo malo za následok menej výraznú dekristianizáciu obyvateľstva.

V závere knihy Horák v súlade so zvoleným konceptom path dependence konštatuje, že druhá polovica 19. storočia predstavovala pre Českú republiku kritický okamih profilácie jednotlivých ideologických a neskôr aj politických hnutí, ktoré sa významným spôsobom podieľali na smerovaní vývoja krajiny. Ďalším zo záverov knihy je tiež tvrdenie, že ak by došlo v tomto období

² Horák vo svojej knihe uvádza údaje zo sčítania obyvateľstva (ČSÚ) a z článku Heleny Brotánkovej *Religiozita v České republice v církevních statistikách* pre časopis *Teologické texty*, ktorá uvedené údaje prebrala z interného sčítania rímskokatolíckej cirkvi. (ČBK)

k odlišným počiatocným voľbám, prípadne by boli aj rovnaké voľby uskutočnené v inom historickom období, mohlo v procese vývoja religiozity dôjsť k celkom rozdielnym následkom. Aj keď ide o prinajmenšom zaujímavý pohľad, zdá sa mi, že ide skôr o autorovu domnienku ako o relevantné tvrdenie, ktoré by z knihy vyplývalo a bolo v nej akýmkoľvek spôsobom podložené.

Keďže veľká časť informácií predkladaných v knihe je odbornej verejnosti pohybujúcej sa v oblasti religionistiky a sociológie náboženstva dôverne známa a autor po obsahovej stránke neprináša nič nové, je táto publikácia vhodná skôr pre širšiu laickú verejnosť, ktorá sa o danú oblasť zaujíma. Za prínosné je možné považovať spôsob, akým Horák na celú skúmanú problematiku nazerá, presnejšie jeho snahu hľadať príčiny sekularizácie, resp. dekristianizácie v historických vzťahoch. Pri takto uchopenej problematike sa následne ako pútavé javí použitie metódy path dependence, ktorej optika danú myšlienku historických súvislostí podporuje.

Na záver treba ešte dodať, že okrem spomínaných individuálnych snáh jednotlivcov a skupín ako jednej, ak nie kľúčovej príčiny sekularizácie, resp. dekristianizácie modernej spoločnosti sa autor knihy opiera (síce okrajovo) aj o individualizmus a s ním spojenú privatizáciu náboženstva. Narastajúci individualizmus síce nevníma ako príčinu sekularizácie, ale pripisuje mu úlohu sťažujúcu reprodukciu náboženskej praxe z generácie na generáciu. Spolu s touto skutočnosťou reflektuje Horák tiež pokles primárnej socializácie jednotlivca. Primárna socializácia rodinou je v súčasnej spoločnosti nahrádzaná socializáciou sekundárnou, t. j. inštitucionálnou, ktorej vzrast významu môže viesť k oslabeniu náboženského života. Ide o prínosný postreh autora, ktorý spolu s jeho dodatočnou úvahou o tom, že ak by sa katolícka cirkev v Českej republike zamerala skôr na intenzívnu sekundárnu socializáciu formou vytvárania aktívnych komunít, predstavila by výzvu nielen pre samotnú cirkev, ale tiež pre potenciálny ďalší výskum náboženstva – prinajmenšom na poli otázky úlohy primárnej a sekundárnej socializácie v rámci oblasti religiozity.

LITERATÚRA

SETTERFIELD, M., 2008: Path Dependency, Hysteresis and Macroeconomics. [Working Paper], 61 s. Dostupné na:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.150.1785&rep=rep1&type=pdf>

Alexandra Matejková
Sociologický ústav SAV, Bratislava